

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 113 1992

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskript.

ISBN 91-87666-05-07

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Fälths Tryckeri, Värnamo, 1993

»Gud wet hwad Argus täncker på» kan visa att åtskilliga av de många avskrifterna är korrumpierade och att de extra strofer som finns i några av dem sannolikt är oäkta.

Om vi i denna studie får utökad kunskap om den bittra rivaliteten mellan Nordenflycht och Dalin, får vi i den andra studien veta mycket mer om Nordenflychts feminism. Här är utgångspunkten ett förvärv av några avskriftsvolymer från slutet av 1700-talet som KB gjorde 1960. Där fann Hansson avskrifter av en samling Nordenflychtiana. I samlingen finns en tidigare okänd dikt, ett versbrev till »Climene», dennas svarsdikt och två hyllningsdikter till »Climene» och Nordenflycht. Dikten som riktats till »Climene» visade sig vid närmare studium vara en föregångare till »Fruentimrets Försvar» och vara mycket bättre än denna kända dikt, då budskapet var tydligare och dikten inte skämdes av den långa katalogen över vad kvinnor utträttat. Det blev nu viktigt att se vem »Climene» var. Hansson lyckades identifiera henne med Charlotta Catharina Löfgren, en prästfru i Östergötland, som på sin tid inte var helt okänd som poet. Nordenflycht måste ha uppfattat den 12 år yngre diktande prästfrun som en »avlägsen själsfrände och kollega». Liksom i den första studien bygger Hansson ut sina resonemang åt olika håll. Här får vi en fyllig – och mot föregående forskning delvis kritisk – bild av Nordenflychts feminism. Med den stora och säkra kunskap om det tidiga 1700-talets litteratur som Hansson är nästan ensam om har han kunnat foga in sina fynd i stora och viktiga sammanhang. Nordenflychts skaldebrev till »Climene» bör hädanefter ingå i våra antologier och ersätta »Fruentimrets Försvar».

Bernt Olsson

Gustaf III. Mannen bakom myten. Ett självporträtt i brevform presenterat av Gunnar von Proschwitz. Wiken 1992.

Gustave III par ses lettres. Édition par Gunnar von Proschwitz. Norstedts 1986.

Erik Lönnroth slutar sin bok om Gustaf III, Den stora rollen, med ett lakoniskt »Livet i Sverige blev lugnare. Och tråkigare.» Oscar Levertin inledde sin bekanta essä om kungen med en yvig utläggning om hur i och med monarkens bråda död ett helt tidevarv lagts i graven. En jämförelse som Levertin gjorde mellan Gustaf III och tre samtida regenter, Katarina II, Fredrik II och Josef II – de fanns avporträtterade i ett gemak på Gripsholms slott, Salle des Contemporains – präglas av en nyanseringskonst och språklig briljans som Henrik Schück visar sig oförmögen till i sin skrift Gustaf III. En karakteristisk (1904). Också han ställde samman de tre upplysningsregenterna, men närmast i syfte att studera deras omdömen om den svenske kungen (överlag ofördelaktiga, framhåller Schück). En jämförelse görs dock mellan »den effeminerade estetikern» Gustaf III och morbrodern, från början en kvinnligt vek idealist men som i den

brutala »militärdrillens» skola lärt sig »den oböjliga plikt känsla som är de preussiska monarkernas storhet».

Levertin dömde ut de gentemot kungen fientliga adelsmemoarerna; den bild som de förmedlade var av »en teaterkung», »en durkdriven skådespelare utan kärna och känsla». Historikern Georg Landberg anmärker i sin översikt Gustaf III inför eftervärlden (1968) att det inte är utan att Schück mot den föregivna levertinska »tjusarkungen» har ställt just den bild av »teaterkungen» som Levertin stiliserat för att utdöma. Schück betonade i polemik mot Levertin att en etisk måttstock måste få komplettera den estetiska aspekten utan att för den skull filisternormalen gavs svängrum. En läsare av idag reagerar i varje fall mot Schücks rigorösa fördömande av kungens förment homosexuella läggning. En fysisk disposition, heter det i karaktärsstudien, ger Gustaf III redan i barndomen en egendomlig syn på livet och bestämmer »fullkomligt» [sic] arten av hans estetiska idealism. »Såsom hela hans följande liv visar, var Gustaf III sexuellt abnorm eller rättare pervers. Geijer har först påpekat detta, och den store hävdatecknaren har utan tvivel rätt.»

Det var Geijers tillgång till »de Gustavianska papperen» som förde med sig ett skarpt avståndstagande från Gustaf III:s »förskämda och lastbara seder». I ett brev till C.G. Brinkman skulle han dock senare, som Lydia Wahlström påvisat, beteckna anklagelserna mot kungen för »hemliga utsvävningar i ungdomen» och »onaturliga böjelser» i mannaåldern som ostyrkta. (L. Wahlström: Gustavianska studier. 1914.) Schück hesiterar emellertid inte och med nyckeln till en lönnkammare, som han säger, kör han med kungens effeminerade läggning för hela slanten; »Han såg aldrig världen med mannens öga, utan med kvinnans.» Det var den effeminerade teateridealismen, fastslår Schück, med dess brist på manligt allvar och sanningskärlek, som bestämde hela hans syn på livet liksom hans handlingar både som politiker och som vittnerhetens beskyddare.

Erik Lönnroth förklarar i förordet till sin bok Den stora rollen att hans framställning på flera sätt skiljer sig från tidigare litteratur i ämnet. »Detta betyder inte, att jag har svårt att uppskatta denna litteratur.» Lönnroth nämner några »beundransvärda äldre arbeten», däribland »Henrik Schücks geniala men otillräckligt underbyggda skiss 'Gustaf III'». Som en reservation också gentemot Schück ser jag Lönnroths betoning av att det är »en ny sorts människosyn» som i Den stora rollen »lett till en ny sorts helhetssyn på Gustaf III». Kungen har förut på moraliska grunder upphöjts eller han har lika ensidigt »dömts av en majestetisk rad moralister från Gudmund Göran Adlerbeth fram till Fredrik Lagerroth och Olle Holmberg».

Schücks »geniala» skiss får genom Lönnroths lovord ny aktualitet. Den fick för övrigt goda vitsord av Georg Landberg som konkluderade: »Bilderna är ensidiga, en smula moraliserande och ibland troligen skeva, men den skall näppeligen kunna kallas felaktig.» Landberg tog Schück i försvar mot Levertin som i ett inlägg 1904 (omtryck: Essayer, I, 1920) kritiserade

Henrik Schück för att han så gott som uteslutande hållit sig till privatlivets intima sidor. Schücks karaktäristik har i själva verket relevans också för kungens statsmannagärning, invände Landberg.

Hela sin karaktäristik bygger som vi ser Schück på en förutsättning som Lönnroth i själva verket ingalunda godtar. I kapitlet De stora gustavianerna, där det om kungen heter att »hans verkliga roll var hjälte-rolle», tar Lönnroth ställning till »de rykten, som var i svang på 1780-talet om att Gustaf skulle ha haft homosexuella böjelser». Det finns inte någonting i det stora, hittills kända källmaterialet som styrker ett sådant antagande, förklarar Lönnroth. »Hur Gustaf III:s innersta instinktiv var beskaffat torde man aldrig få veta; han omgav sig med förkärlek med vackra unga män.» En liten tveksamhet kommer till uttryck hos Lönnroth också i en reflexion som denna: »Det fanns homosexualitet i den preussiska kungafamiljen, men intet bevisar att Gustaf i någon utpräglad grad skulle ha ärvt just det draget.»

Med en ironisk släng talar Lönnroth om »den spridning som ett sådant betraktelsesätt kan ha i våra dagar». Men det är ju just i våra dar som en ny förståelse för homoerotiken fört med sig en öppnare attityd inför konstnärligt utövande homosexuellas estetisering av tillvaron. Är det inte i grunden den aspekten som Henrik Schück – allt moraliserande till trots – så konsekvent anlägger i sin karaktärsstudie? »Han såg aldrig världen med mannens öga», heter det ju. Schück åberopar Scheffers iakttagelse att fruntimmersrollerna allra snabbast fäste sig i kungens minne och karakteriserar dennes teateridealism på följande vis: »i hans själ återljödo icke blott de patetiskt deklamerade tiraderna, utan också applådsalvorna som följde på varje vacker fras eller varje ädel, grandios handling av scenens hjältar och hjältinnor.» Också Gustaf III:s mod – Schück yxar till en jämförelse med Gustaf Adolfs, Karl X Gustafs och Karl XII:s – var av rent estetisk art, menar han. Men Schück har influerats av Gustaf Mauritz Armfeldts skildring av kungens sista stunder – där talas om hur kungen i alla viktiga ögonblick, då det krävdes att visa mod och bestämdhet, var en överlägsen man och detta med oändlig ledighet och behag – och han slutar sin karaktärsstudie just med att framhålla hur vid de stora, avgörande tillfällena i livet kungens romantiska idealism, den som låg bakom Racines och Du Bellays dramer, var vad som besjälade dennes väsen. Erik Lönnroth knyter också han på slutsidorna av sin bok an till Armfeldts memoarer; han tar fasta på skildringen här av kungens förändrade uppförande under hans sista år i den totala illusionslöshetens tecken.

Samtidigt som Levertin således ansåg att Schück alltför ensidigt uppehöll sig vid kungen som privatperson anmärkte han att kungens egen stämma i tal och förtroliga brev inte fick göra sig hörd. Självt hade Levertin uppmärksammat kungens »kärlekskorrespondens» med friherrinnan Charlotte Du Rietz. »Så vida man inte är narrad av själva fraseologien», skriver Levertin i sitt kungaporträtt, » – och vem kan känna sig riktigt säker i fråga om 1700-talets abstrakta franska, där samma stereotypa uttryck betecknar de varmaste och tommaste känslor! –> gav kungens brev

till Charlotte »genom ett egendomligt allvar» intryck av äkthet. Men fru Du Rietz torde knappast ha motsvarat kungens drömmar, anmärker Levertin; »hennes brev visa, att hon saknade takt och finkänslighet». Förbindelsen blev snart upplöst och det med »ett avskedsbrev, där prinsen tadlar hennes otrohet med en bitterhet, som kanske även den röjer ett tycke». Det är inte fulla sanningen när Lönnroth förklarar att denna »hans livs enda och heta kärleksaffär» har bagatelliserats av Levertin – Beth Henning nämns likaså och hon tar onekligen lätt på relationen i fråga. Levertin åberopar Fersen som skildrat Charlotte som yppig och lättfärdig: Lönnroth talar i stället om hur »Charlottes karaktär, så hårt bedömd av Levertin i enlighet med det oscarianska Sveriges sexualmoral», i själva verket inte är självklar. Det är väl nära nog enda gången Levertin tillskrivs en oscariansk sexualmoral, han som i ett berömt poem besjungit de fåvitska jungfrurna.

Lönnroth betonar överhuvud kärleksaffärens vikt för kungens personlighetsutveckling; den innebar, hävdar han, »en omskakande upplevelse, ett uppvaknande till manligt självmedvetande». Den 16 oktober 1766 betecknade kungen de tre sista månaderna som de lyckligaste i sitt liv. Lönnroth återger några avsnitt ur breven parterna emellan, präglade som han noterar av en öppen och direkt sensualitet. Romansen får visserligen ett brått slut; i ett brev 5 okt. 1766 nämner kungen flera nya älskare, som han fått reda på, och ber att få tillbaka sina brev. Levertins reflexion om kungens avskedsbrev ter sig relativt samstämmig med Lönnroths framställning på denna punkt.

Erik Lönnroth har onekligen blivit något av en skott-tavla för Gunnar von Proschwitz i dennes Introduktion till *Gustaf III. Mannen bakom myten*, en magnifik volym med undertiteln *Ett självporträtt i brevform*. Urvalet av brev, nu i svensk översättning, omfattar 207 nummer, så gott som alla skrivna av kungen, och är därmed ännu fylligare än i *Gustave par ses lettres*, som utgavs i samband med Svenska Akademiens 200-årsjubileum. De allra flesta av kungens brev är skrivna på franska, en idiomatisk franska, framhåller von Proschwitz, helt i samklang med de samtida franska författarna. Man har att räkna med åtminstone ett par tusen bevarade brev. Den nu föreliggande brevsamlingen fördelar sig på ett naturligt sätt på sex avsnitt, konstaterar von Proschwitz, som förklarar att »det porträtt av Gustaf III som möter oss i breven, är på en gång mera nyanserat och autentiskt än de som tidigare har presenterats oss»; det är uppenbarligen inte tidigare breveditioner som här avses utan arbeten om Gustaf III överhuvud. »Självt har jag haft särskilt stort utbyte av Odhners tre volymer och sätter värde på t.ex. Beth Hennings olika bidrag till studiet av Gustaf III:s epok.» De rikhaltiga kommentarer som von Proschwitz' brevtgåva erbjuder, förmedlar en ypperlig vägledning när man som läsare i hans följe skall närma sig »mannen bakom myten».

Huvudparten av de återgivna breven känns äkta och uppriktiga, betonar von Proschwitz och som ett slags motto lyfter han fram ett brevtudrag, där Gustaf

III skriver: »Detta är ett brev, som liknar våra samtal, som nästan alltid hoppar från ämne till ämne [...]» De återgivna breven har överlag skrivits spontant, förklarar von Proschwitz, så fort som pennan kunde löpa på papperet. Han attackerar Lönnroth för att denna »tillmåtar kungens rättstavning och handstil den största betydelse vid sin bedömning av den kungliga karaktären. Hans favorituttryck om kungen synes vara 'hysterisk', 'hysteriker', 'egocentrisk hysteriker', 'i stark affekt'. Vad grundar han dessa omdömen på? Bevisföringen synes vara en och densamma: Gustaf III:s handstil och stavning av franskan såväl som svenskan är de kriterier som anförs [...]» Om ett brev till friherre Toll 15 juli 1772 heter det i Lönnroths framställning: »Brevet skvallrar om affekt, då han har tappat de flesta övertecknen över å, ä och ö.» Dylika reflexioner avfärdar inte utan grund von Proschwitz som »grafologiska spetsfundigheter». Tidens författare liksom gemene man struntade helt sonika i rättstavning, framhåller von Proschwitz, och kungen var i mycket gott sällskap när han endast undantagsvis satte ut accenterna.

Geijer har som von Proschwitz påpekar 1843 nedtecknat en kommentar till kungens stavning såväl av svensk som fransk text. Geijer talar om en liksom medfödd naturlig stil som inte behöver fråga efter former. »Man finner ibland Konungens Fransyska korrespondenter flere, som ej stafva mycket bättre än han, och den stora världen tycktes anse sig upphöjd öfver ortographiens pedanteri [...]» En iakttagelse som von Proschwitz gör är att kungen med en påfallande receptivitet lärde sig använda nya politiska termer, i huvudsak förmedlade till honom genom de franskspråkiga tidningar som han prenumererade på.

Kungens förälskelse i friherrinnan Du Rietz har tyvärr inte föranlett von Proschwitz att återge något av breven till henne. Däremot får man ta del av ett brev till brodern, prins Carl, där kungen 19 sept. 1768, som von Proschwitz uttrycker det, »ger en allt annat än idealistisk skildring av sin sexuella frigörelse». I sin introduktion har von Proschwitz anmärkt att den som ter sig på att psykologisera över den franska texten, »utan att inse att dess känsloläge är epokens och inte individens», ej sällan kommer fram till de befängdaste slutsatser. Jag erinrar om hur Levertin reserverade sig beträffande »fraseologin» i kungens epistlar.

Likväl är von Proschwitz' uppfattning den att Gustaf III i breven, framför allt till vännerna, utlämnar sig själv. »Hans brev – rätt lästa, rätt förstådda – ger oss en ny bild av Gustaf III, en mer nyanserad bild.» »Teaterkung» är ett epitet som ofta och gärna har klistrats på Gustaf III, konstaterar von Proschwitz. Lönnroth använder inte detta ord, men han betraktar kungen som en aktör som själv tar på sig den stora rollen. »Hans kungagärning skulle helst utformas som ett heroiskt rollspel, men den roll som han spelade hade många facetter.» Erik Lönnroths höga värdering av Schücks Gustaf III-karakteristik – »genial» heter det ju – uppfattar jag som betingad av att Henrik Schück så konsekvent drev sin tes. Georg Landberg menade att Levertin i sin andra essä med konstnärlig intuition gett en teckning av kungen som hans

motståndare i replikskiftet kunde vara fullt tillfreds med. Gustaf III tog sitt konungakall »som en symbolisk representation för ett helt folk», framhöll Levertin. »Som människa var han, liksom många konstnärer, diktare och slösare, en festgivare [...] med dennes ödslighet mitt bland alla gästerna, både de som klappa i händerna och nämna sig värdens vänner, och de andra, som kritisera och viska i vråna.» Med en karakteristik som denna hade Levertin för några ögonblick kommit Gustaf III att i egen hög person visa sig på det tjugonde århundradets scen, förklarar Landberg. Erik Lönnroth och Gunnar von Proschwitz kan nu var och en på sitt sätt sägas ha fullbordat konfrontationen.

Ulf Wittrock

Skrifter av P.D.A. Atterbom. I Rimmerbandet. En satirisk pjäs med inledning och kommentarer utgiven av Louise Vinge. Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet XXIV. Sthlm 1992.

Louise Vinge har i *Tidskrift för litteraturvetenskap* (3. 1991) publicerat en betraktelse över Satiren och eftervärlden, där hon mer direkt diskuterar Rimmerbandets läsbarhet i våra dar än vad hon gör i den annars mycket grundliga inledningen till sin utgåva av den atterbomska texten. På samma gång som hon framhåller »det hisnande fräcka i Atterboms tilltag» – reflexionen knyts närmast till driften med Leopold – och betecknar pjäsen som »en av den svenska litteraturens skickligaste litteratursatirer», medger hon att en aldrig så utförlig kommentar inte kan bidra till textens överlevnad. Däremot får som Vinge betonar Rimmerbandet »ett nytt sorts historiskt dokumentärt värde genom att så tydligt visa hur normerna såg ut»; bilden av den unge Wallin är sålunda för litteraturhistorikern intressant att studera och för den unge Atterboms självförståelse utgör stycket ett viktigt dokument.

Med frappant hemmastaddhet i eftergustaviansk litteratur, där Atterboms »primära negativa intertexter», som Vinge uttrycker det, var tillfinnandes, har hon lyckats spåra upp de allra flesta av de allusioner som Rimmerbandet överflödar av. Också valet av medium och genre har flera olika intertexter, konstaterar hon. Atterboms närmaste inspiration till pjäsen kom från tidskriften *Polyfem*, där Lorenzo Hammarsköld hade lancerat den tungusfiktions som genomgår stycket. Med Tiecks litterära satirer i dramatisk form var Atterbom väl förtrogen.

De övriga litteratursatiriska texterna i *Polyfem* har studerats av Holger Frykenstedt som diskuterat förbindelserna mellan dem och den i tidskriften sommar 1810 tryckta atterbomska pjäsen. Han har också visat på drag som pekar fram mot det fjärde äventyrets satiriska skildring av hyperboreerrepubliken i *Lycksalighetens ö*. Vinge som menar att särskilt Rimmerbandets första scener ger prov på en fortfarande roande situationskomik och som talar uppskattande om Atterboms satiriska talang har stött på patrull hos